

ขวัญ: แนวคิดปรัชญาไทย

Kwan: Thai Philosophy Concepts

จิรวัดน์ นิติบรมัตถ์ธาดา¹

Jirawat Nitiboramattada²

[Received: 25/11/2566 Revised: 10/12/2567 Accepted: 16/12/2567]

บทคัดย่อ

“ขวัญ” เป็นแนวคิดปรัชญาของไทยว่าด้วยความเป็นมนุษย์ที่เนื้อแท้ของมนุษย์ประกอบไปด้วย ตา หู จมูก ลิ้น ร่างกาย หัวใจ เลือด ของเหลว ฯลฯ แล้วยังมีอะไรอีกหรือไม่ที่เป็นส่วนประกอบของมนุษย์อย่าง เช่น “จิต” หรือ “วิญญาณ” หรือไม่ ถ้ามีเป็นอย่างไร คืออะไร การตอบคำถามนี้ตอบมาจากแนวความคิดที่เป็นความเชื่อของคนไทยในเรื่องของ “ขวัญ” ว่า “ขวัญ” เป็นสิ่งที่ไม่มิตัวตนมีลักษณะคล้ายคลึงกับความเป็นวิญญาณ ไม่มีอิทธิฤทธิ์ แต่มีพลังชีวิตในตนเอง ซึ่งมีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย มีอยู่ประจำชีวิตของคนมาตั้งแต่เกิด เป็นสิ่งที่มองด้วยตาเปล่าไม่เห็น แต่สามารถเคลื่อนไหวเข้าออกจากร่างกายได้ง่ายโดยผู้ที่เป็นเจ้าของอาจไม่รู้สึกรู้สีกตัว เป็นสิ่งที่อ่อนไหวง่าย อาจตกหล่นหรือหลุดลอยออกจากร่างได้เมื่อเกิดอาการตกใจ ถ้าตกใจมาก ๆ ก็จะเกิดอาการที่เรียกว่า ขวัญหนี ขวัญแขวน ขวัญหาย หรือเสียขวัญ อย่างที่มีคำกล่าวที่ว่า “ขวัญหนีดีฝ่อ”

ถ้า “ขวัญ” ออกจากร่างกายของผู้ที่เป็นเจ้าของอาจทำให้ผู้ที่เป็นเจ้าของ “ขวัญ” เกิดความเจ็บป่วยหรือหมดเรี่ยวแรง หรืออาจเสียชีวิตได้ถ้าหากขวัญไม่กลับเข้าร่างเดิมอีก แต่ถ้าขวัญอยู่กับร่างกายเป็นปกติหรือที่รู้จักกันว่าขวัญดี คน ๆ นั้นก็จะมีความเป็นปกติสุขและจะมีสุขภาพที่ดี ควบคุมอารมณ์ได้ เราจึงมักเห็นว่าเมื่อเด็กตกใจผู้ใหญ่ก็มักจะช่วยปลอบและเรียกขวัญให้กลับมาอยู่กับตัว อันเป็นต้นตอของการทำพิธีกรรมในเรื่อง “การทำขวัญ” ที่เกี่ยวกับชีวิตของมนุษย์ตั้งแต่ก่อนเกิดจนกระทั่งตาย

คำสำคัญ: ขวัญ, ส่วนประกอบของมนุษย์, ปรัชญาไทย

¹ วิทยาลัยนาฏศิลป์ อ่างทอง

² swimmer656@gmail.com

Abstract

“Kwan” is a Thai philosophical concept of humanity in which the substance of human beings consists of eyes, ears, nose, tongue, body, heart, blood, fluids, etc. And is there anything else that is a human component such as “mind” or “soul”? Or not? If so, what is it? The answer to this question comes from the concept of Thai people's belief in the matter of "Khwan" that “Kwan” is an intangible thing that is similar to spirit. No influence it has its own life force. which influences human life from birth until death but has been present in people's lives since birth It is something that cannot be seen with the naked eye. But can move in and out of the body easily without the owner being aware of it. It is a sensitive thing. It may fall or fly out of the body when startled. If you are very shocked, symptoms called fleeing, panicking, loss of consciousness, or panic will occur. Don't say that. " Kwan Hnī dee Fx"

If “Kwan” leaves the body of its owner, illness or exhaustion may occur or death if Kwan does not return to the original body again. But if the morale is normal with the body, also known as good morality, the person will be normal, happy and will have good health. Control your emotions. Therefore, we often see that when children are frightened, adults often help comfort them and bring them back to themselves. This is the origin of the ritual of "Tham kwan" regarding human life from before birth until death.

Keywords: Kwan, human component, Thai Philosophy

© Published by The Philosophy and Religion Society of Thailand (2024)

บทนำ

มีประเด็นที่ถกเถียงกันในวงการปรัชญาของไทยว่า “ปรัชญาไทยมีอยู่หรือไม่?” ซึ่งฝ่ายผู้ที่เห็นว่าปรัชญาของไทยไม่มีอยู่ได้อ้างว่า คนไทยที่รู้ปรัชญาจนถึงสอนได้ในขณะนี้ ล้วนแต่รู้สิ่งที่มีผู้สอนไว้แล้วก็เอามาสอน ยังไม่เห็นมีคนไทยคนใดเสนอความคิดปรัชญาใหม่ที่อ้างว่าออกมาจากความคิดของตนเองและเป็นที่ยอมรับเอาไปศึกษากัน トラบใดที่ยังไม่มีก็ต้องถือว่ายังไม่มีปรัชญาไทยและยังไม่มีนักปรัชญาไทย (กิริติ บุญเจือ, 2560, น. 1 - 2)

ในขณะที่ผู้ที่เห็นด้วยว่าปรัชญาไทยมีอยู่ เช่น นายวิธาน สุชีวงศ์ และนายสนธิ์ บางยี่ขัน³ ได้ให้เหตุผลว่าปรัชญาไทยว่ามีอยู่ไว้ในคำนำของหนังสือปรัชญาไทยระบุเป้าหมายไว้ 3 ประการคือ ประการแรกให้เป็นกระบวนวิชาที่อยู่ในแบบที่มุ่งส่งเสริมเอกลักษณ์ทางความคิดแบบไทย ประการที่สองมุ่งให้เป็นปรัชญาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน และประการสุดท้ายที่เป็นการแก้คำครหาที่ว่าไทยไม่มีปรัชญาเป็นของตนเอง ในขณะที่วันดี ศรีสวัสดิ์ กล่าวว่า ปรัชญาของไทยมีเพียงแต่ว่ายังไม่ได้รับการจัดระบบซึ่งหมายความว่ารากความคิดของไทยยังไม่เคยได้รับการยกขึ้นมาให้เห็นเด่นชัดอย่างเป็นระบบ (วันดี ศรีสวัสดิ์, 2558, น. 5)

น่าเชื่อได้ว่าวิทย์ วิศทเวทย์ก็เชื่อว่าปรัชญาไทยมีอยู่³ ซึ่งดูได้จากเป้าหมายในการตั้งภาควิชาปรัชญาคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยซึ่งมีอยู่ 2 ประการคือ หนึ่งสร้างองค์ความรู้พื้นฐานทางด้านมนุษยศาสตร์ให้กับนิสิตอักษร...สองคือสร้างนักปรัชญาไทยคือ...เราก็มองอะไรบางอย่างที่เป็นพื้นฐานความคิดทางปรัชญาของภูมิประเทศของเรา วัฒนธรรมของเรา สังคมไทยของเรา เราก็คงอยากจะทำนักวิชาการที่สามารถที่จะสร้างองค์ความรู้อะไรที่เป็นของเราเอง⁴ ซึ่งสอดคล้องกับกิริติ บุญเจือที่กล่าวว่า⁵ “มันต้องสร้างฐานร่วมระดับอารยธรรม...อารยธรรมก็ไม่ใช่วัฒนธรรมแต่เป็นฐานรองรับวัฒนธรรมอีกทีหนึ่งปัญหาของพลเมืองของเราเป็นอย่างที่คนโบราณเปรียบเทียบว่าเหมือนตาบอดตำช้าง...ปัญหาแก้ยากนิดเดียวแต่ไม่มีใครคิดทำ...คือหาปรัชญาไทยที่เหมาะสมเป็นองค์รวมให้ทุกคนได้มีโอกาสรู้องค์รวมแห่งอารยธรรมของไทยเรา...มีปรัชญาแบบไทยสยามมาก่อนที่จะรับพระพุทธศาสนาซึ่งมีปรัชญาแบบอารยันเป็นฐาน” (กิริติ บุญเจือ, 2564)

ในขณะที่ญาญวชิระได้มีความเห็นว่าปรัชญาไทยมีอยู่โดยกล่าวว่าชนชาติไทยได้พัฒนาปรัชญาของตนเองขึ้นมาบนพื้นฐานแนวคิดจากวัฒนธรรมที่หลากหลาย จึงแตกต่างกันไปตามความเปลี่ยนแปลงและตามสภาพของความเป็นอยู่ของสังคมที่มีปัจจัย เช่น ภูมิศาสตร์ ขนบธรรมเนียม ความเชื่อดั้งเดิมตลอดจนลัทธิความเชื่อหรือศาสนาที่เข้ามาเผยแผ่ในแต่ละยุคสมัย...ความหลากหลายดังกล่าวจึงเป็นต้นของกระแสทางความคิดที่ผ่านการหล่อหลอม ปรับปรุง เปลี่ยนแปลงและค่อย ๆ พัฒนามาอย่างช้านานจนกลายเป็นปรัชญาไทยที่สะท้อนออกมาเป็นความเชื่อมั่นในวิธีการมองโลกและชีวิตผ่านกิจกรรมการดำรงชีวิตออกมาเป็นสำนวน โวหาร นิทาน การละเล่น สุภาษิต คำพังเพย เพลงเด็ก เพลงกล่อมเด็ก กวีนิพนธ์ ฃญา และจารึก ตลอดจนงานศิลปกรรมในแขนงต่าง ๆ (ญาญวชิระ, 2549, น. 39 – 40) จากที่กล่าวมาจึงทำให้เชื่อได้ว่าปรัชญาไทยนั้นมีอยู่แต่ขาดการนำมาเขียนให้เห็นอย่างเป็นระบบที่เด่นชัด

³ คำสัมภาษณ์ศรีัญญา อรุณขจรศักดิ์ในรายการ SocietyVCK Podcast EP.3 : ปรัชญาในไทยไหน ไม่เหมือนประเทศอื่น

⁴ ดูรายละเอียดเพิ่มเติม <https://www.youtube.com/watch?v=Tcng50V7g2E> เริ่มต้นนาทีที่ 19.07 –ถึงนาทีที่ 20.00

⁵ กล่าวเมื่อครั้งไปการออกรายการใน “พื้นที่ความสุข” ของกระทรวงศึกษาธิการเมื่อวันที่ 4 พฤศจิกายน พ.ศ. 2562

การที่จะเขียนปรัชญาไทยให้เป็นระบบมีความจำเป็นที่จะต้องใช้ทฤษฎีของปรัชญาตะวันตกเป็นโครงในการเขียนปรัชญาของไทย ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการเปรียบเทียบให้เห็นปรัชญาไทยได้อย่างเด่นชัดและเป็นที่ยอมรับของผู้คน ดังเช่นที่กิริติ บุญเจือได้เขียนไว้ในปรัชญาไทย ภาคตำรา (ภาคต้น ภาคสร้างตำราสร้างปรัชญาแห่งชาติ) ในบทที่ 2 ฐานปรัชญาไทยจากเบคอน⁶ จากเรื่องเทวรูปทั้ง 4 ว่าประเพณีทุกอย่างที่ปฏิบัติกันเป็นล่ำเป็นสันบนผืนแผ่นดินไทย ไม่ว่าจะเป็นประเพณีดั้งเดิมที่เกิดขึ้นในถิ่นนี้ หรือนำเข้ามาและปฏิบัติกันอย่างเป็นปกติ ย่อมมีส่วนสร้างความเชื่อในจิตใจของพลเมืองไทยไม่มากก็น้อย (กิริติ บุญเจือ, 2564) การสร้างบ่อเกิดความรู้ในเรื่องของปรัชญาไทยจึงมองข้ามเรื่องของกิเลสตามแนวคิดเรื่องเทวรูปทั้ง 4⁷ ของฟรังซิส เบคอนที่จะมาเป็นอุปสรรคขัดขวางบดเบือนทำให้การตัดสินใจว่าปรัชญาไทยไม่มีให้ไปเป็นไปตามกิเลสไปไม่ได้

ฐานปรัชญาไทยจากฟรังซิส เบคอนได้คำนึงถึงเกณฑ์ความจริงของโสเครตีสที่ว่าคนเรามีโครงสร้างทางปัญญาเหมือนกันจึงน่าจะรู้อะไรเป็นความจริงตรงกันแต่เนื่องจากมีกิเลสมาบดเบือน ซึ่งเบคอนได้แบ่งกิเลสออกเป็น 4 ตัวเรียกชื่อว่า “เทวรูป” (Idol) และการที่บอกว่าปรัชญาไทยไม่มีอาจจะเพราะผู้ที่กล่าวอาจมีแนวความคิดว่าปรัชญาปรัชญาไทยไม่มีที่โดยมีอคติเรื่องจากเทวรูปทั้ง 4

จากที่กล่าวมาพวกราคคนไทยจึงควรที่จะพยายามที่จะหาสิ่งที่เรียกว่า “ปรัชญาไทย” ที่มีความเป็นเอกลักษณ์ของเราที่ไม่เหมือนหรือลอกเลียนปรัชญาของประเทศหรือของอารยธรรมอื่นโดยใช้ปรัชญาของตะวันตกหรือโครงสร้างทางความคิดของคนอารยันมาเป็นโครงสร้างในการเทียบเคียงเพื่อแสดงให้เห็นว่าสิ่งที่บอกว่าเป็นปรัชญาของประเทศไทยก็มีเหมือนกันกับปรัชญาของประเทศอื่นหรืออารยธรรมอื่น ๆ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อให้ทราบว่ “ขวัญ” เป็นภูมิปัญญาทางความคิดที่เป็นความคิดเกี่ยวกับปรัชญาไทย

วิธีดำเนินการวิจัย

เป็นการวิจัยแบบใช้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องทั้งในทางเอกสาร สื่อออนไลน์ที่ปรากฏในบรรณานุกรม อ้างอิง การตีความเอกสาร โดยการย้อนอ่านในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “ขวัญ” ในบริบทของประเพณี

⁶ ตรงนี้หมายถึงนักคิดชาวอังกฤษที่ชื่อฟรังซิส เบคอน (Francis Bacon 1561 – 1626)

⁷ กิเลสซึ่งมีทั้งสิ้น 4 ตัวโดยใช้ชื่อว่า “เทวรูป” (Idol) อันได้แก่ 1. เทวรูปแห่งตระกูล (Idol of the Tribe) ได้แก่ความเชื่อที่ถ่ายทอดมากับสายโลหิตสืบตระกูล 2. เทวรูปแห่งถ้ำ (Idol of the Den) ได้แก่ ความเชื่อที่ได้มาจากการศึกษาอบรม 3. เทวรูปแห่งตลาดนัด (Idol of the Market-place) ได้แก่ ความเชื่อที่แฝงมากับภาษาที่คุ้นเคย และ 4. เทวรูปแห่งโรงละคร (Idol of the Theater) ได้แก่ ความเชื่อที่ถือปฏิบัติ

และวัฒนธรรมของไทยและเลือกเอาส่วนที่ดีของแนวความคิดในเรื่องของ “ขวัณ” บางแนวคิดที่สามารถจะนำมาประยุกต์ใช้ตีความว่า “ขวัณ” คือความคิดที่เป็นปรัชญาของไทยโดยนำเรื่อง “ขวัณ” ตีความผ่านคำถามในทางอภิปรัชญาที่ศึกษาในเรื่องของสิ่งที่อยู่เบื้องหลังของความเป็นจริง (Reality) ของมนุษย์และผู้วิจัยก็ได้นำปรัชญาของพุทธในเรื่องจิตและเจตสิกมาเป็นตัวเปรียบเทียบให้เห็นถึงว่า “ขวัณ” เป็นแนวคิดที่เป็นแนวคิดในทางปรัชญาของไทยอย่างแท้จริง แต่ทั้งนี้ก็ได้ละทิ้งแนวคิดอื่น ๆ เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นว่า “ขวัณ” สามารถตีความได้หลากหลายแนวคิด และเรียบเรียงความคิดที่ได้จากการค้นคว้าและตีความเรื่องเกี่ยวกับขวัณว่าเป็นแนวคิดปรัชญาของไทย และทั้งนี้ยังเป็นไปตามทัศนะของปีเตอร์ สตรอว์สัน (Peter Strawson) ที่กล่าวว่าการศึกษาอภิปรัชญาไม่ได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อการค้นพบความจริงใหม่ ๆ แต่อภิปรัชญาทำหน้าที่ในการประกอบสร้างและเรียบเรียงความจริงตามที่ปรากฏอยู่ขึ้นมาใหม่ (กนิษฐ (มิตินันท์วงศ์) ศิริจันทร์, 2567, น.18) ดังที่ผู้วิจัยกำลังประกอบสร้างและเรียบเรียงขึ้นมาใหม่ในเรื่องของสิ่งที่อยู่เบื้องหลังของความเป็นจริง (Reality) ของมนุษย์ซึ่งก็คือ “ขวัณ” อันเป็นความคิดที่เป็นภูมิปัญญาของไทยที่มีอยู่แล้ว

ข้อค้นพบในงานวิจัย

อภิปรัชญาเป็นสาขาหนึ่งของวิชาปรัชญาที่ว่าด้วยปัญหาพื้นฐานของโลกและมนุษย์ที่ศึกษาในเรื่องของสิ่งที่อยู่เบื้องหลังของความเป็นจริง (Reality) ของโลกหรือมนุษย์ อันเป็นประเด็นที่ถกเถียงในเรื่องของอภิปรัชญาที่ประกอบไปด้วยคำถามสำคัญ เช่น อะไรเป็นสิ่งพื้นฐาน หรือเป็นสิ่งที่อยู่เบื้องหลัง (Substance) ของสิ่งต่าง ๆ หรือของความเป็นจริง จิตกับวัตถุมีความสัมพันธ์กันอย่างไร ประเด็นที่ถกเถียงกันในเรื่องของมนุษย์ คือ มนุษย์ในมุมมองของอภิปรัชญาเป็นอย่างไร เนื้อแท้ของมนุษย์ประกอบไปด้วย ตา หู จมูก ลิ้น ร่างกาย หัวใจ เลือด ของเหลว ฯลฯ แล้วยังมีอะไรอีกหรือไม่ที่เป็นส่วนประกอบของมนุษย์ หรืออาจจะถามว่ามนุษย์มีอะไรที่ยังจับต้องสัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง 5 อย่างเช่น “จิต” หรือ “วิญญาณ” หรือไม่ ถ้ามีเป็นอย่างไร คืออะไร มนุษย์มีกายกับจิตที่แยกกัน หรือเป็นอันเดียวกัน (วิธาน สุชีวงศ์, 2566, น. 2 – 3) จิตมีความสำคัญมากเท่ากับร่างกายหรือสำคัญมากกว่าร่างกายหรือไม่ มีอะไรอีกหรือไม่ที่ไม่มีตัวตนจับต้องไม่ได้แต่ก็ต้องเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์เท่า ๆ กับร่างกาย (วิทย์ วิศยเวทย์, 2564, น. 84) ซึ่งสิ่งเหล่านี้หรือคำถามเหล่านี้เป็นปัญหาที่น่าสนใจที่นำมาซึ่งการถกเถียงและการหาคำตอบในเรื่องของ “ขวัณ” แนวคิดปรัชญาไทยที่ผู้วิจัยพยายามที่จะประกอบสร้างและเรียบเรียงขึ้นมาใหม่เป็นคำตอบ แต่ถึงอย่างไรก็ยังไม่สามารถที่จะไขความลับในเรื่องของขวัณที่เป็นพลังชีวิตที่มีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตายได้อย่างกระจ่างชัด เนื่องจากนักวิทยาศาสตร์หรือพวกที่มีแนวคิดแบบสสารนิยมมองโลกและจักรวาลว่าประกอบไปด้วยอะตอมและโมเลกุลที่ประกอบไปด้วยอนุภาคของโปรตอนหรืออิเล็กตรอนที่มีลักษณะอันเป็นสสารและวัตถุที่นักวิทยาศาสตร์สามารถที่

จะศึกษาได้แต่พอมมาถึงเรื่องของจิตหรือจิตสำนึก^๘ วิทยาศาสตร์กลับศึกษาไม่ได้ว่าจิตหรือจิตสำนึกมาจากไหน แต่นักวิทยาศาสตร์ก็สันนิษฐานไว้ว่าจิตคือสมอง

นักคิดส่วนหนึ่งก็ถกเถียงกันในเรื่องของมนุษย์ว่าสิ่งที่อยู่เบื้องหลังของความเป็นจริงของมนุษย์นั้นจิตเป็นหนึ่งเดียวกันกับกายซึ่งเป็นความคิดในแบบที่เรียกว่า “เอกนิยม” ที่มีทรรศนะว่าสิ่งที่มียู่สิ่งเดียวคือจิตที่เรียกว่า “จิตนิยม” (idealism) เป็นทรรศนะที่ถือว่าทุกสิ่งทุกอย่างแม้กระทั่งสิ่งที่ เป็นสสารวัตถุเป็นจิตโดยเนื้อแท้และอีกแบบหนึ่งก็เรียกว่า “ทวินิยม” ที่มีทรรศนะว่าความแท้จริงมี 2 อย่างคือจิตกับกาย จิตไม่สามารถลดทอนไปเป็นกาย และกายก็ไม่สามารถลดทอนลงเป็นจิตได้ หรือว่าจิตเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่แยกต่างหากออกจากร่างกายนั่นเอง

ในงานวิจัยชิ้นนี้เริ่มต้นที่ประเทศไทยที่มาจาก การแบ่งประเทศในกรอบทฤษฎีของรัฐบาลสมัยใหม่ที่ตามปรากฏในแผนที่ปัจจุบัน แล้วสืบย้อนกลับไปหาความคิดของคนไทยในอดีตในเรื่องของความคิดโดยอาศัยการขุดค้นในทางโบราณคดีที่มีหลักฐานว่าสังคมของคนไทยได้มีพัฒนาการมาตั้งแต่สมัยยุคหินโดยดูจากบริเวณ “ถ้ำผีแมนโลงลงรัก” จ.แม่ฮ่องสอนได้ไชรหส์ “คนโบราณ” ในดินแดนไทยของวัฒนธรรมของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์อายุกว่า 2,000 ปีก่อน ผ่านการค้นพบโลงศพและโบราณวัตถุหลายชนิดที่ทำให้ประเทศไทยได้เป็นส่วนหนึ่งในหน้าประวัติศาสตร์การเคลื่อนย้ายประชากรมนุษย์ยุคแรก (Young Matter, 2561)

จากการค้นพบที่ถ้ำผีแมนโลงลงรักพบว่าคนไทยได้อยู่บริเวณที่เป็นประเทศไทยนี้มาช้านานแล้วมิได้อพยพย้ายถิ่นมาจากที่อื่นจนทำให้สามารถเชื่อได้ว่าบรรพบุรุษของคนไทยที่อยู่ในพื้นที่ที่เป็นประเทศไทยนี้ได้ถ่ายทอดความเชื่อตลอดจนพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับความเชื่อของผู้คนในสังคมมาอย่างต่อเนื่องจากรุ่นปู่ย่าตายาย มาสู่รุ่นพ่อแม่ รุ่นลูกหลานทั้งนี้ก็เป็นแนวปฏิบัติเพื่อสืบทอดกันต่อมาอย่างยาวนานจนกระทั่งได้มีการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งเนื้อหาหนึ่งที่ได้รับการถ่ายทอดมาก็คือของเรื่องราวต้นกำเนิดของคนไทยที่คล้ายคลึงกับเผ่าไทยในถิ่นอื่น ๆ ที่กล่าวถึงพญาแถน น้ำเต้าปู้ เมืองแถน (ภักทิยา ยิมเรวัต, 2544, น. 7-11) รวมถึงเรื่องของ “ขวัญ” ด้วยโดยคำว่า “ขวัญ” เป็นคำโบราณอยู่ในตระกูลภาษาไทยซึ่งพบได้ในวรรณกรรมโบราณและพงศาวดารกล่าวว่าตามความเชื่อของชาวไทย

“ขวัญ” เป็นเรื่องของความเชื่อเรื่องหนึ่งในวัฒนธรรมอุษาคเนย์ อันเป็นต้นตอของการทำพิธีกรรมในเรื่องเกี่ยวกับชีวิตของมนุษย์ ตั้งแต่ก่อนเกิดจนกระทั่งตายมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์หลายพันปีก่อนที่คนในวัฒนธรรมอุษาคเนย์จะได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอินเดีย โดยเฉพาะพิธีกรรมเกี่ยวกับ

^๘ จิตในภาษาอังกฤษใช้คำว่า mind คือตัวผู้รู้คิด ซึ่งในภาษาบาลีใช้คำว่า วิญญาณขันธ์ ส่วนคำว่าจิตสำนึกภาษาอังกฤษคือคำว่า consciousness ในภาษาบาลีสันสกฤตใช้คำว่า สัมปะชัญญะ เป็นคนละอย่างกัน แต่จิตสำนึกคือสภาพที่จิตรับรู้สิ่งต่าง ๆ กล่าวคือจิตสำนึกเป็นอาการของจิต (โสรัจจ์ หงศ์รดารมภ์, 2560, น. 50)

ความตายของมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องขวัญจนเกิดเป็นพลังในการสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ตามมานับไม่ถ้วน (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2562, น. 14 – 15)

คำว่าขวัญ แม้ว่าจะมีการยืนยันที่มาของคำต่างกัน แต่ก็มีความสอดคล้องกันในเชิงความหมายที่หมายถึง วิญญาณหรือพลังของชีวิตที่มีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์เหมือนกัน ซึ่งประเด็นนี้มีความน่าสนใจในทางประวัติศาสตร์ที่มีการเสนอแนวคิดที่ว่าชาติพันธุ์ไท-ลาวในอดีต มีถิ่นกำเนิดอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของจีน และรู้จักกันในนามว่าอ้ายลาว (Ai-Lao) ก่อนที่จะอพยพลงมายังดินแดนประเทศไทย และลาวในปัจจุบัน จึงอาจมีการรับเอาวัฒนธรรมความเชื่อซึ่งกันและกันดังเช่นการเรียก “ขวัญ” ที่มีความหมายถึงวิญญาณ ซึ่งน่าจะเป็นความหมายดั้งเดิมของขวัญ ลักษณะของความเชื่อเรื่องขวัญจึงแพร่หลายในกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ลาว รวมถึง เขมร และส่วย ซึ่งเรียกขวัญว่า “ปลิง” เป็นสิ่งที่อาศัยอยู่กับจิตใจของคนชาวเขมร-ส่วย (วุฒิชัย สว่างแสง และพุทธรักษ์ ปรานนอก, 2564, น. 5) ซึ่งขวัญของลาวมีรูปเป็นจิ้งหรีด ส่วนขวัญของพม่าเรียกว่าเล็บบยา (Leip-bya แต่อ่านเป็น Lay-pyah) ที่แปลว่าผีเสื้อ ในขณะที่ขวัญของมลายูมีรูปเป็นนกตัวเล็ก ๆ ส่วนของมอญขวัญมีรูปร่างอย่างไรไม่มีใครทราบ (เสถียรโกเศศ, 2561, น. 11) ส่วนขวัญของชาวปกากะญอเชื่อว่าเด็กเกิดใหม่มี 37 ขวัญ มีชื่อเรียกเป็นชื่อของสัตว์ เช่นขวัญนก ขวัญแกง ขวัญเสื่อ เป็นต้น (รุจิราภรณ์ อรรถสิขจรู, 2548, น. 5) แต่ในที่สุดโดยสาระสำคัญของความหมายและความเชื่อมีลักษณะเดียวกัน “ขวัญ” จึงเป็นแนวคิดที่ตอกย้ำความเป็นสายวัฒนธรรมเดียวกันของชนชาติพันธุ์อุษาคเนย์ เพียงแต่ในสังคมไทยใช้คำว่า “ขวัญ” เรียกผสมกับสิ่งอื่น ๆ

ขวัญตามแนวความคิดของคนไทยยังมีความหมายที่ครอบคลุมไปยังสิ่งอื่นที่ไม่ใช่สิ่งมีชีวิตใช้เรียกวัตถุ สิ่งของ เครื่องใช้ เช่น ขวัญเกวียน ขวัญเรือน เสาวขวัญ ขวัญข้าว เป็นต้น แต่ถึงกระนั้นก็ยังให้ความรู้สึกว่าเป็นการกล่าวถึงสิ่งที่อยู่ในรูปของจิตหรือวิญญาณที่สถิตในสิ่งของมากกว่าสิ่งของนั้น ๆ เช่น ขวัญเกวียนก็หมายถึง จิต หรือวิญญาณของเกวียนซึ่งต่างจากตัวเกวียน หรือโครงสร้างของเกวียนที่จับต้องได้ ซึ่งแนวคิดนี้อาจเป็นที่มาของความเชื่อเรื่อง แม่ย่านางรถ แม่ย่านางเรือ หรือสิ่งลี้ลับที่สถิตอยู่ในรถ หรือเรือ (วุฒิชัย สว่างแสง และพุทธรักษ์ ปรานนอก, 2564, น. 5)

ขวัญได้มีพัฒนาการทางความคิดจากเดิมเป็นสัญลักษณ์ของพลังอันเป็นต้นกำเนิดของชีวิตไว้ตัวตน ที่สะท้อนให้เห็นธรรมชาติที่มีจิตวิญญาณ ในความคิดของไทยขวัญแรกที่สำคัญก็คือ “ขวัญฟ้า” ที่อยู่ที่ยอดของฟ้าเป็นพลังที่เชื่อมต่อระหว่างฟ้ากับแผ่นดิน หากขวัญฟ้าถูกเด็ดทิ้ง แผ่นดินก็จะสันไหวสะเทือนไปถึงชั้นฟ้า และเมื่อขวัญฟ้ากำเนิดแล้วก็เกิดขวัญสำคัญอื่น ๆ ที่เป็นขวัญของธรรมชาติ เช่น ขวัญเถื่อน (ป่า) ขวัญผา (ภูเขา) ขวัญบ้านเมือง (เมืองกับหมู่บ้าน) หรือแม้กระทั่งขวัญของคนก็เป็นขวัญที่อยู่ในตำแหน่งเบื่องใต้ของขวัญฟ้าอีกทีหนึ่งและอยู่ในที่ที่ต่างกัน เมื่อเป็นเช่นนี้จึงทำให้เกิดความคิดเรื่อง “สายเมือง” และทำให้เกิดขวัญอันเป็นพลังที่ดำรงอยู่อย่างเป็นอิสระ (รณิ เลิศเลื่อมใส, 2544, น. 165)

มีคำอธิบายที่ความสอดคล้องกับความเชื่อเรื่องขวัญในสังคมอีสานปัจจุบันแม้ว่าสิ่งที่เรียกว่า “ขวัญ” เป็นที่คุ้นเคยกันดีในสังคมอีสาน แต่ก็ขาดการศึกษา และนำเสนอความเชื่อเรื่องขวัญอย่างจริงจัง เพราะการศึกษาส่วนใหญ่เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องขวัญในวัฒนธรรมอีสาน มักศึกษาในเชิงพิธีกรรมการสู่ขวัญ หรือกิจกรรมทางสังคมเพื่อความดีงาม น้อยมากที่จะกล่าวถึงที่มาของขวัญในทัศนะของแนวคิดในทางปรัชญา โดยที่ความเชื่อทางภาคอีสานเชื่อว่าแกนหรือพญาแกน คือ ผู้สร้างมนุษย์ และส่งมนุษย์มาอยู่บนโลก มนุษย์บนโลกจึงเป็นลูกหลานของแกน แกนจึงเป็นเหมือนขวัญใหญ่ มีศักยภาพทางวิญญาณสูงสุด เป็นขวัญต้นตอของทุกสรรพสิ่ง ขวัญของทุกสรรพสิ่งล้วนกำเนิดมาจากแกนขวัญ ขวัญของมนุษย์ก็เป็นส่วนย่อยของขวัญแกน เมื่อตายไปขวัญก็จะกลับสู่เมืองแกนอีกครั้ง คติความเชื่อนี้มีลักษณะคล้ายกับแนวคิดเรื่องพรหมันหรืออาตมันในปรัชญาอินเดียที่มีทัศนะว่าพรหมัน เป็นวิญญาณบริสุทธิ์ยิ่งใหญ่ที่สุดและเป็นต้นตอของสรรพสิ่งวิญญาณมนุษย์ เป็นส่วนแยกย่อยที่มาจากพรหมัน ดังนั้นแนวคิดเรื่องขวัญนอกจากจะเป็นทัศนะเรื่องวิญญาณแล้ว ยังสะท้อนโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างแกนกับมนุษย์ กล่าวคือขวัญทั้งปวงมีกำเนิดและจุดเริ่มต้นมาจากองค์แกนผู้เป็นบ่อเกิดของสรรพสิ่ง เป็นต้นกำเนิดของขวัญทั้งหมด และท้ายที่สุดขวัญเหล่านั้นก็ต้องเดินทางกลับเมืองแกนและกลายเป็นแกนไปในที่สุด และแม้ว่าขวัญจะมีลักษณะที่ต่างกันตามหน้าที่ของขวัญ แต่โดยภาพรวมของขวัญก็คงลักษณะของความเป็นวิญญาณ ไม่มีตัวตน ไม่มีอิทธิฤทธิ์ แต่มีพลังชีวิตในตนเอง ซึ่งมีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ ตั้งแต่เกิดจนตาย มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนวิถีชีวิต ปรากฏอยู่ในทุกกิจกรรมของช่วงชีวิตของคนอีสาน เพื่อความเจริญงอกงามความราบรื่นในชีวิต ความอยู่ดีมีสุข (วุฒิชัย สว่างแสง และพุทธรักษา ปรานนอก, 2021, น. 11 - 12) ซึ่งเป็นแนวคิดสำคัญในเรื่องของขวัญในเชิงปรัชญาคือขวัญเป็นของพลังอันเป็นต้นกำเนิดของชีวิต ไร้ตัวตนที่สะท้อนให้เห็นธรรมชาติที่มีจิตวิญญาณ เป็นสิ่งที่จับต้องสัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง 5 ไม่ได้และเป็นสิ่งที่แยกกันได้จากร่างกายของมนุษย์ อันเป็นคำถามในประเด็นเชิงอภิปรัชญา

ขวัญของคนมีอยู่ 2 แบบ คือแบบที่เป็นทั้งรูปธรรมและนามธรรม ดังนี้ คือ 1. ขวัญ ที่มีลักษณะเป็นรูปธรรม เป็นสิ่งที่แลเห็นได้หมายถึง ผมหที่ขึ้นเวียนเป็นก้นหอย มีทั้งคน และสัตว์ โดยขวัญที่สำคัญที่สุดคือขวัญที่ขึ้นเวียนเป็นก้นหอยเพราะดูได้จากเมื่อตอนที่เด็กเด็กมีอายุครบ 1 เดือนไปแล้วซึ่งถือกันว่าเป็นการล่วงพ้นอันตรายจากโรคภัยไข้เจ็บ (ที่เข้าใจหรือเชื่อกันว่าผีเป็นผู้กระทำ) ก็มีการจัดพิธีโกนผมไฟและทำขวัญ ซึ่งการทำขวัญในครั้งนี้จะจัดเป็นพิธีที่ใหญ่และออกหน้าออกตาดูได้จากการมีการเชิญแขกหรือผู้ใหญ่ที่นับถือมาทำการตัดผมให้กับเด็ก และในบางที่ก็มีการตั้งชื่อให้กับเด็กในการทำขวัญครั้งนี้ด้วย ซึ่งในการโกนผมไฟต้องมีการทำบัตร์พลีสั่งเวพระภูมิเจ้าที่ตามธรรมเนียม และ 2. ขวัญที่มีลักษณะเป็นนามธรรม เป็นสิ่งที่มองไม่เห็นไม่มีตัวตนแต่เชื่อกันว่าเป็นสิ่งหนึ่งที่อยู่ในร่างกาย สามารถหลบหนีไปได้ ดังที่เคยได้ยินคำที่ใช้กันบ่อย ๆ ว่า “ขวัญหนี” และ “ขวัญหาย” ซึ่งสามารถเรียกกลับคืนมาได้เช่นกัน มีความเชื่อกันว่าถ้าขวัญอยู่กับตัวของผู้นั้น ผู้นั้นจะมีความสุขกายสบายใจ ไม่เจ็บ ไม่ไข้ ถ้าขวัญหนีหายไปจะเกิดอันตรายแก่ผู้นั้นได้ ส่วนรูปร่างลักษณะของขวัญจะเป็นอย่างไรไม่สามารถบอก

หรือกำหนดได้ เพียงแต่เชื่อว่าเป็นสิ่งที่มีพลังอย่างหนึ่ง เจริญเติบโตได้ตามตัวของตนที่เป็นเจ้าของขวัญ เวลาที่ยังเป็นทารกอยู่นั้น ขวัญมักตื่นเต้นตกใจได้ง่าย และอาจจะทิ้งเจ้าของหลบหนีกระเจิดกระเจิงไป จนหายตกใจจึงจะกลับมาสู่ร่างอย่างเดิม เมื่อคนเราเติบโตใหญ่ขึ้นขวัญก็ค่อย ๆ รู้จักหนักแน่นมีสติอารมณ์ ยิ่งขึ้นตามตัวตนของคนที่เป็นเจ้าของโดยลำดับ (กรมส่งเสริม - วัฒนธรรม, 2563) ดังบทเพลงชื่อเชิญ พระขวัญมีเนื้อหาว่า

(สร้อย) ขวัญเจ้าเอ๋ย	ขวัญเอ๋ยมาสู่องค์เอ๋ย
ขอเชิญพระขวัญเมื่อวันเดือนเพ็ญ	ให้อยู่ร่มเย็นอย่าหนีไปไหน
ขวัญเจ้าเอ๋ย	ขวัญเอ๋ยขวัญเจ้าอย่าเลยไปไกล
อย่าเที่ยวจนเพลินอย่านะเห็นระหก	อย่ามัวชมนกออย่ามัวชมไม้
ขอเชิญขวัญเจ้ารีบเข้าสู่กาย	อย่าลี้หนีหายเลยนะขวัญเจ้าเอ๋ย ⁹

จากดังกล่าวจะพบได้ว่าเป็นการกล่าวถึงเรื่องของ “ขวัญ” ที่มีการออกจากร่างกาย ซึ่งในบทร้องนี้พบว่าขวัญออกจากร่างกายออกไปเที่ยวชมป่าเขา ลำเนาไพร และสัตว์ที่อยู่ในป่า เช่น นก เป็นต้น และเมื่อชมป่าเขาลำเนาไพรเพลินไม่กลับเข้าสู่ร่างกายก็อาจจะทำให้ผู้ที่เจ้าของขวัญที่ออกจากร่างไปเที่ยวชมป่าเขาลำเนาไพร เกิดความเจ็บป่วยหรือหมดเรี่ยวแรง หรืออาจเสียชีวิตได้ถ้าขวัญออกจากร่างไปเป็นเวลานาน จึงต้องมีการเรียกขวัญที่ออกจากร่างกายให้กลับเข้าสู่ร่างเพื่อที่เจ้าของขวัญจะได้อยู่อย่างเป็นปกติสุข มีสุขภาพที่ดี ควบคุมอารมณ์ได้ บทเพลงเชิญขวัญนี้ยังเป็นเพลงที่ร้องในพิธีเชิญขวัญในช่วงการทำขวัญนาอันเป็นการสู่ขวัญพ่อนาค¹⁰ ให้อยู่ในที่อันควร อย่าได้ระหกระเหิน และยังเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อของคนไทยที่มีการกล่าวถึงและบันทึกไว้ตั้งแต่สังคมดั้งเดิมที่เป็นลักษณะร่วมของคนไทยในทุกท้องถิ่น (รุจิราถ วรรณสิษฐ์, 2548, น. 1)

ขวัญกับจิตหรือวิญญาณ

ตามที่กล่าวไว้ข้างต้นที่ว่า การที่จะเขียนปรัชญาไทยให้เป็นระบบจำเป็นที่จะต้องใช้ทฤษฎีของปรัชญาตะวันตกหรือทฤษฎีในทางปรัชญามาเป็นโครงในการเขียนปรัชญาของไทย ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการ

⁹ บทประพันธ์ของ ชพณฯ ท่านพลตรีหลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งแต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2482 เป็นเพลงที่มีเนื้อร้องที่มีความหมายรับขวัญหรือเชิญพระขวัญที่อยู่ในตัวมนุษย์ให้กลับคืนสู่ร่างกาย (พรเทพ บุญจันทร์เพ็ชร, 2558, น. 151 - 152)

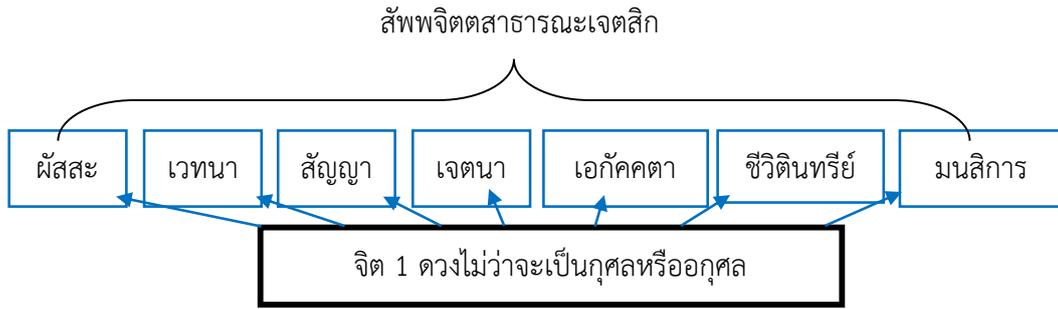
¹⁰ “นาค” เป็นคำใช้เรียก “คน” ผู้ชายที่จะขออุปสมบท คือบวชเป็นพระภิกษุ คนไทยนิยมบวชกันในช่วงเข้าพรรษา ก่อนบวชพระต้องนุ่งขาวห่มขาว ถือศีล เรียกว่า นาค ถือเป็นประเพณีโบราณนานมาแล้ว ไม่เรียกพิธีอุปสมบทว่าบวช “คน” ให้เป็น “พระ” แต่เรียกบวช “นาค” ให้เป็น “พระ” เพราะเล่าต่อ ๆ กันมาโดยไม่รู้ว่าใครเป็นคนเริ่มเล่าว่า มีนาคแอบมาบวชเป็นพระ แล้วพระพุทธรูปเจ้าจับได้ จึงให้สึกและด้วยน้ำพระทัยอันเมตตาของพระพุทธรูป จึงได้มีพระพุทธรูปบัญญัติให้เรียกคนที่เตรียมจะบวชเป็นพระว่า “นาค” ทั้งนี้เพื่อเป็นการรำลึกถึงนาคตนนั้น ถึงแม้ว่าเรื่อง “นาค” ปลอมเป็น “มนุษย์” มาบวชเป็นพระแล้วถูกจับได้มีปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค ภาค 1 ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในพระไตรปิฎก แต่ข้อความในพระไตรปิฎกจบลงที่พระพุทธรูปเจ้าทรงตัดสินให้ “สึก” เพียงเท่านั้น ไม่ได้มีการให้ “บวชนาค” เพื่อเป็นการระลึกถึงอย่างที่เราเข้าใจ พิธีบวชนาคที่ไม่มีร่องรอยที่จารึกไว้ในอินดิเยลสมัยโบราณแต่เป็นประเพณีพื้นเมืองของสุวรรณภูมิ โดยเฉพาะบริเวณผืนแผ่นดิน ที่เป็นพม่า เขมร ลาว และไทยปัจจุบัน (ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ, 2559)

เปรียบเทียบให้เห็นปรัชญาไทยได้อย่างเด่นชัดและเป็นที่ยอมรับของผู้คน ผู้วิจัยจึงใช้พุทธปรัชญาในเรื่องพระอภิธรรมที่ว่าด้วยเรื่องของจิตประกอบกับเจตสิกมาเป็นสิ่งเทียบเคียง เพราะเรื่องจิตกับเจตสิกเป็นเรื่องที่คนไทยหลายคนคุ้นเคยและพอที่จะเข้าใจอยู่บ้าง ทั้งนี้เพื่อให้เห็นความแตกต่างระหว่างขวัญกับสิ่งที่เรียกว่าจิตที่ทวิ ผลสมภพกล่าวไว้ว่าจิตโดยความหมายที่แท้จริงแปลว่า สภาวะที่รับรู้อารมณ์หรือสภาวะที่มีความวิจิตรและสร้างสิ่งอื่นให้วิจิตรตามตน ซึ่งจากที่กล่าวไว้ว่าหน้าที่ของจิตมี 2 ประการคือ 1. หน้าที่การรับรู้อารมณ์สามารถแยกออกไปได้อีก 3 รูปแบบ คือ ความรู้แบบวิญญูณรู้ ความรู้แบบสัญญาความรู้ ความรู้แบบปัญญารู้ และ 2. หน้าที่สร้างความวิจิตรต่าง ๆ ซึ่งมี 6 ประการได้แก่ วิจิตรโดยการกระทำ วิจิตรด้วยตนเอง วิจิตรในการสังสมกรรมและกิเลส วิจิตรในการรักษาวิบากที่กรรมและกิเลสได้สังสมไว้ วิจิตรในการสังสมสันดานของตน และวิจิตรด้วยอารมณ์ต่าง ๆ (ทวิ ผลสมภพ, 26561, น. 17 – 20)

ส่วนวิญญูณหมายถึงความรู้แจ้งอารมณ์, จิต, ความรู้ที่เกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายในและอายตนะภายนอกกระทบกัน เช่นรูปอารมณ์ในเวลาเมื่อรูปมากระทบตา เป็นต้น (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561, น. 398) จากที่กล่าวมาจะพบคำว่า “จิต” กับ “วิญญูณ” ในศาสนาพุทธค่อนข้างที่จะมีความหมายเหมือนกันคือ ความรู้แจ้งในสิ่งที่อายตนะภายในและอายตนะภายนอกกระทบกันหรือการรู้แจ้งในอารมณ์ มีความแตกต่างกับ “ขวัญ” ตรงที่โดยภาพรวมของ “ขวัญ” ก็คงลักษณะของความคล้ายกับสิ่งที่เรียกว่าวิญญูณ ไม่มีตัวตน ไม่มีอิทธิฤทธิ์ แต่มีพลังชีวิตในตนเอง ซึ่งมีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนวิถีชีวิต เป็นสิ่งที่ให้ความมีชีวิตชีวา เป็นสิ่งที่ไม่มีตัวตนแต่เชื่อกันว่ามีอยู่ประจำชีวิตของคนมาตั้งแต่เกิด ถ้าขวัญดี ขวัญอยู่กับตัวคนก็จะเป็นปรกติสุข ควบคุมอารมณ์ได้ แต่ถ้าตกใจมาก ๆ ก็จะเกิดอาการ ขวัญหนี ขวัญหาย หรือเสียขวัญ เมื่อเด็กตกใจผู้ใหญ่มักจะช่วยปลอบและเรียกขวัญให้กลับมาอยู่กับตัวเพื่อรักษาขวัญไว้ให้อยู่กับตัว (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2551)

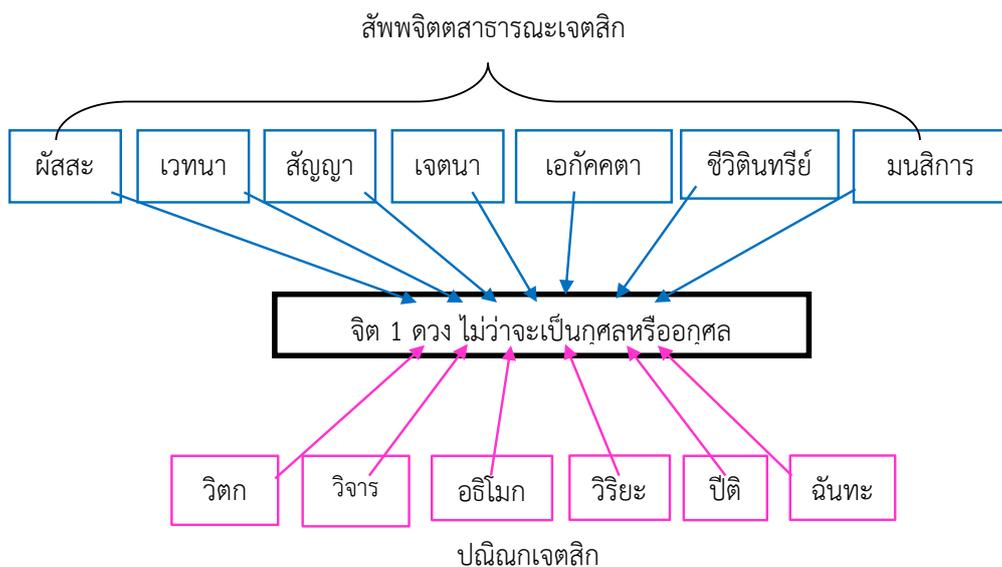
จากที่ความหมายที่กล่าวมาจะพบว่าคำว่า “จิต” หรือ “วิญญูณ” ในทางศาสนาพุทธ กับความหมายของ “ขวัญ” มีความแตกต่างกันและเป็นการยืนยันว่าขวัญเป็นแนวคิดทางปรัชญาที่เป็นของไทยอย่างแท้จริงผู้วิจัยจึงได้เปรียบเทียบหรือพยายามที่จะอธิบายให้เข้าใจถึงความแตกต่างถึงแม้ว่าอาจจะไม่สามารถอธิบายให้เห็นถึงความแตกต่างได้อย่างชัดเจนอันเนื่องมาจากว่าทั้ง “จิต” หรือ “วิญญูณ” กับ “ขวัญ” ทั้งหมดนี้เป็นสิ่งที่เป็นนามธรรม ซึ่งผู้วิจัยจะอธิบายด้วยการเขียนและพยายามสร้างภาพประกอบเพื่อให้เกิดความเข้าใจดังนี้

การประกอบเข้ากับระหว่างจิตกับเจตสิกตามคัมภีร์พระอภิธรรมกล่าวไว้ว่าในขณะที่จิตเกิดขึ้นแต่ละขณะ ไม่ว่าจะจิตนั้นจะเป็นจิตที่เป็นกุศล (กุศลจิต) หรือจิตที่เป็นอกุศล (อกุศลจิต) จะต้องประกอบไปด้วยเจตสิกอย่างน้อย 7 ดวงคือ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์ และมนสิการ ซึ่งเจตสิกทั้ง 7 ดวงที่กล่าวมานี้เราเรียกว่า “สัพพจิตตสาธารณะเจตสิก” อันเกิดขึ้นพร้อมกับจิต 1 ดวง และสัพพจิตตสาธารณะเจตสิกที่ว่านี้เป็นสภาวะธรรมที่ประกอบกับจิตทุกดวงเสมอ ดังภาพที่ 1

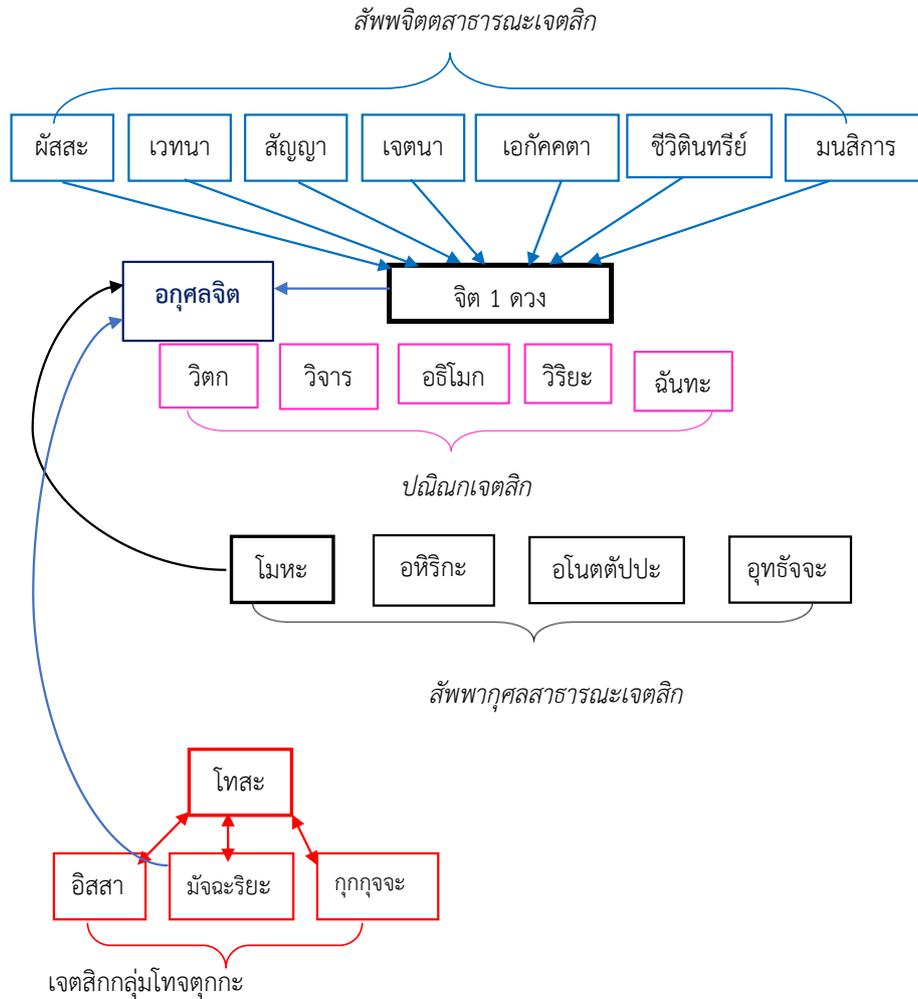
ภาพที่ 1 การประกอบระหว่างจิตกับสัพพจิตตสาธารณณะเจตสิก

ที่กล่าวเช่นนี้เพราะทุกครั้งมนุษย์เกิดความรู้ขึ้นมนุษย์ต้องอาศัยตัวเอง (จิต) กับสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่บนโลกใบนี้โดยการกระทบกัน (ผัสสะ) ของอายตนะภายในและอายตนะภายนอก เช่น ทุกครั้งที่ตาเห็นรูปหูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้รส การได้สัมผัส เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง และใจสัมผัสกับอารมณ์ ทั้งนี้โดยมีความรู้สึก (เวทนา) และความจำ (สัญญา) ทำให้เกิดความรู้ ซึ่งความรู้ของมนุษย์ต้องเกิดจากจิตที่มุ่งมั่นตั้งใจ (เจตนา) และความเอาใจใส่ (มนสิการ) ที่จะเรียนรู้ แต่การรับรู้ของมนุษย์นั้นรับได้แค่เพียงที่ละอารมณ์ (เอกัคคตา) หรือทีละอย่าง แต่ที่มนุษย์สามารถนำความรู้ที่เป็นส่วน ๆ มาปะติดปะต่อจนเกิดความรู้สึกต่าง ๆ ได้ เพราะมนุษย์มีสภาพของการสืบต่อของจิต (ชีวิตินทรีย์) ที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วจนกระทั่งตาเปล่ามองไม่เห็น และยังมีเจตสิกที่เรียกรายที่เรียกว่า “ปณิกเจตสิก” คือเจตสิกเกิดขึ้นกับจิตได้ทั้งฝ่ายกุศลและอกุศลแต่ไม่แน่นอนเสมอไปทุกดวง มี 6 ดวงคือคือ วิตก (ความคิด) วิจารณ์ (ความตรอง) อธิโมกข์ (ความตัดสินใจ) วิริยะ (ความเพียร) ปีติ (ความอิ่มใจ) ฉันทะ (ความปรารถนา) ที่ประกอบเข้ากับจิตอีกดังภาพที่ 2 (จิรวุฒน์ นิตยรมัตถ์ธาดา, 2559, น. 39 – 40)

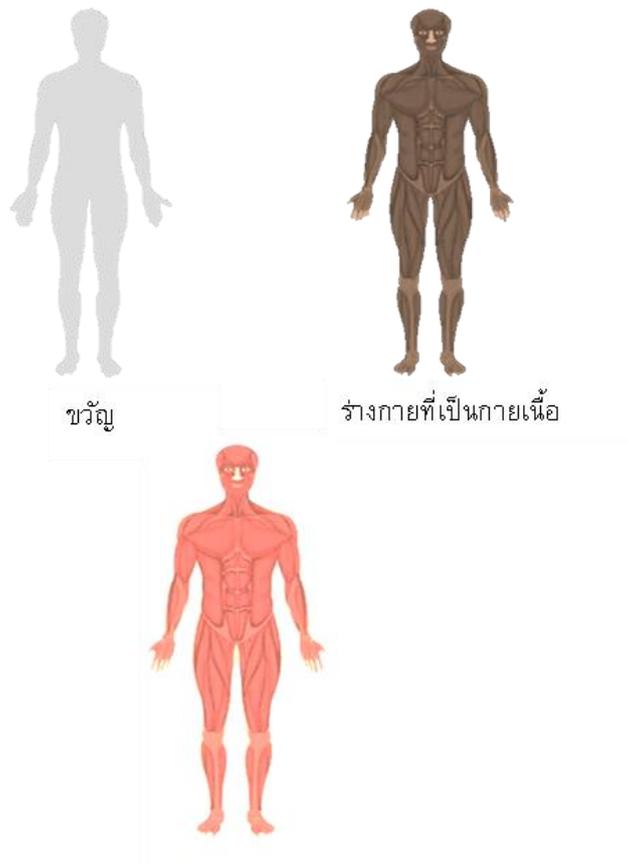
ภาพที่ 2 การประกอบระหว่างจิตกับสัพพจิตตสาธารณณะเจตสิกและปณิกเจตสิก

ที่กล่าวมาคือการประกอบกันของจิตกับเจตสิกในเบื้องต้น แต่ก็ยังมีการประกอบเข้ากับเจตสิกตัวอื่น ๆ อีกอยู่ที่ว่าในขณะที่เจตสิกที่เป็นกุศล หรือเจตสิกที่เป็นอกุศลจะเข้าประกอบกับจิตอีกชั้นหนึ่งก็จะทำให้เกิดการรับรู้อารมณ์ เช่น เมื่อเกิดความโมโหซึ่งความโมโหเป็นเจตสิกในประเภทอกุศลเจตสิกที่เรียกว่า โทสะที่อยู่ในกลุ่มที่เรียกว่าโทเจตูกกะ ซึ่งมีการประกอบกันระหว่างจิตและอกุศลเจตสิกดังกล่าว (จิววัฒน์ นิตติบรมัตถ์ - ชาติดา, 2559, น. 43)

ภาพที่ 3 ผังความกลัวเกิดขึ้นจากอกุศลเจตสิกกลุ่มโทเจตูกกะที่ประกอบเข้ากับจิต

เมื่อเปรียบเทียบกับเรื่องขวัญที่กล่าวไว้ว่า “ขวัญ” คงลักษณะของความคล้ายกับสิ่งที่เป็นวิญญาณ ไม่มีตัวตน ไม่มีอิทธิฤทธิ์ แต่มีพลังชีวิตในตนเอง ซึ่งมีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนวิถีชีวิต เป็นสิ่งที่ให้ความมีชีวิตชีวา เชื่อกันว่ามีอยู่ประจำชีวิตของคนมาตั้งแต่เกิด เป็นนามธรรมเมื่ออยู่ในร่างกายของมนุษย์ผู้เป็นเจ้าของ “ขวัญ” คน ๆ นั้นก็จะมีความเป็นปกติสุข ควบคุมอารมณ์ได้ แต่ถ้าตกใจมาก ๆ ก็จะเกิดอาการ ขวัญหนี ขวัญหาย หรือเสียขวัญซึ่งผู้วิจัยได้จำลองภาพที่ 4 ดังนี้

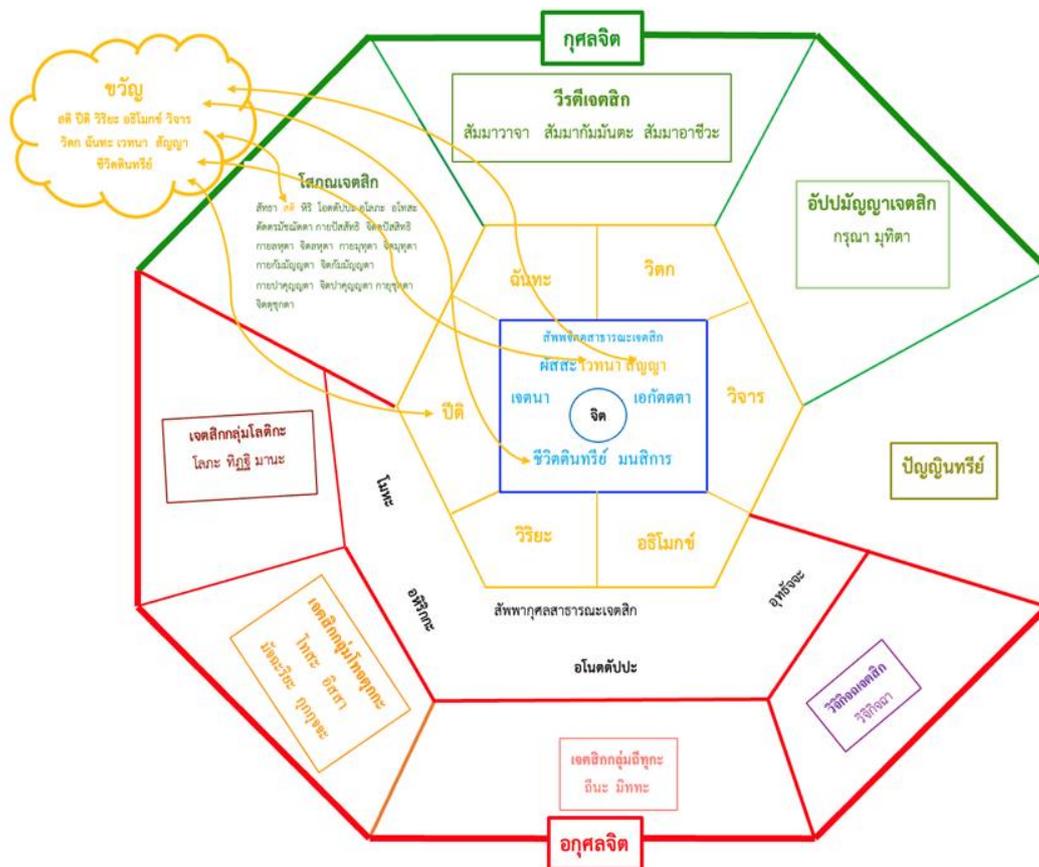

ภาพที่ 4 รูปแสดงถึงร่างกายกับขวัญเมื่อประกอบเข้ากันหรืออยู่รวมกัน (ที่มา: จิรวัดน์ นิตติบรมัตถ์ ธาดา)

จากภาพที่ 4 ในเรื่องของการที่จิตประกอบเข้ากันกับจิต และภาพของขวัญกับร่างกายจะเห็นว่ามีความแตกต่างกันเพราะว่าการที่จิตประกอบเข้ากับเจตสิกเป็นการแยกการประกอบกันอย่างละเอียดมากกว่าการประกอบกันระหว่างขวัญเข้ากับร่างกาย และสิ่งที่บอกว่าขวัญแตกต่างจากเรื่องจิตกับเจตสิกอย่างเห็นได้ชัดก็คือเมื่อขวัญออกจากร่างกายในกรณีเพื่อเที่ยวชมนภกขมไม้ “ตัวขวัญ” ก็อาจจะมีธรรมะ แต่การชมนภกขมไม้ของ “ตัวขวัญ” นั้นทำให้ร่างกายที่เป็นตัววัตถุสารขาดหรืออาจไม่มีเจตสิกในกลุ่มของสัพพจิตตสารณะเจตสิก 7 ดวงคือ ผัสสะคือการกระทบกันของอายตนะภายในและอายตนะภายนอก เวทนาคือความรู้สึก สุข สัตถุญาคือการจำได้หมายรู้ เจตนาคือการทำจิตมุ่งมั่นตั้งใจ เอกัคคตาคือการรักษาอารมณ์เพียงที่ละอารมณ์ ชีวิตินทรีย์คือการสืบต่อของจิต และมนสิการคือความเอาใจใส่ ประกอบเข้ากันกับร่างกายที่เป็นวัตถุสาร ซึ่งอาจทำให้ร่างกายที่เป็นสสารวัตถุอยู่นอกระยะหนึ่ง ๆ ไม่มีสิ่งที่เรียกว่าสติคือความระลึกได้ ความไม่เผลอ การกุ่มใจไว้กับจิตหรือกุ่มจิตไว้กับสิ่งที่เกี่ยวข้อง (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2561, น. 435) ซึ่งก็เป็นเจตสิกอีกตัวหนึ่งที่ประกอบเข้ากับจิตในขณะที่ “ขวัญ” หนีไปชมชกขมไม้

และที่เห็นได้ชัดอีกประการหนึ่งก็คือการที่เจ้าของ “ขวัญ” ตื่นเต้นตกใจและ “ขวัญ” ละทิ้งเจ้าของ หลบหนีกระเจิดกระเจิงไปอาจจะยังมีเจตสิกบางดวงในหมวดของสัพพจิตตสารณะเจตสิกยังคงอยู่กับ กายเนื้อที่เป็นสสารแต่ของขาดเจตสิกที่เรียกว่าสติไปเพียงชั่วขณะจนกว่าจะหายอาการที่เรียกว่าการ ตกใจที่เรียกกันว่า “ขวัญหนี” หรือ “ขวัญหาย” ซึ่งถ้าเป็นเด็กเล็ก ๆ ผู้ใหญ่ก็จะอ้อมและก็จะอาจจะตบที่แผ่น หลังหรือที่ก้นของเด็กเบา ๆ แล้วพูดว่า “ขวัญเอ๋ยขวัญมานะลูก” ซึ่งเป็นการเรียกขวัญ หรือปลอบขวัญ ในเบื้องต้น แต่ถ้าขวัญยังไม่กลับเข้าสู่ร่างกายก็จะทำให้เกิดพิธีซึ่งถือได้ว่าเป็นพิธีกรรมนั้นก็คือพิธีเรียก ขวัญหรือพิธีสูตรขวัญ หรือพิธีฮ้องขวัญ

ที่กล่าวมาอาจจะเขียนเป็นแผนผังเรื่องของขวัญเปรียบเทียบกับเรื่องของเจตสิกที่ประกอบเข้า กันกับจิตเพื่อให้เห็นว่าขวัญกับเจตสิกในพุทธปรัชญาคร่าว ๆ ว่ามีความคล้ายคลึงกันแต่ก็มีใช้สิ่ง ๆ เดียวกัน ดังภาพ

ทั้งหมดที่กล่าวมาในบทความนี้ผู้วิจัยยืนยันว่า “ขวัญ” ไม่ใช่เรื่องเดียวกันหรือไม่ใช่เรื่องของจิตที่ ประกอบกับเจตสิกในปรัชญาของพุทธ แต่ “ขวัญ” เป็นภูมิปัญญาที่เป็นแนวคิดในทางปรัชญาของคนไทย ที่ว่ามีลักษณะคล้ายกับความเป็นวิญญาณ ไม่มีตัวตน ไม่มีอิทธิฤทธิ์ แต่มีพลังชีวิตในตนเอง มีอิทธิพล ต่อชีวิตมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนวิถีชีวิต เป็นสิ่งที่ให้ความมีชีวิตชีวา และเชื่อกันว่ามีอยู่ประจำชีวิตของคนมาตั้งแต่เกิด โดยที่คนไทยไม่ได้ไปคัดลอกหรือไปเอามาจาก

ปรัชญาของชนชาติอื่น เป็นแนวคิดที่มีอยู่คู่กับคนไทยมานานแต่มีปรากฏอยู่เพียงในเรื่องของรูปแบบ และพิธีกรรมจนกลายเป็นเพียงประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อมาจนทุกวันนี้ โดยการขาดการเขียนให้เป็นระบบ ให้เห็นว่าเป็นปรัชญาของไทยอย่างเด่นชัด และเป็นที่ยอมรับของผู้คนดังที่วิทย์ วิศทเวทย์และกิริติ บุญเจือที่เป็นอาจารย์ที่ปูพื้นฐานความรู้ทางปรัชญาให้กับสังคมไทยมานานและเชื่อว่าเราจะต้องมีของเรา บางอย่างที่เป็นพื้นฐานความคิดทางปรัชญาของภูมิประเทศของเรา วัฒนธรรมของเรา สังคมไทยของเรา เราจะต้องสร้างและหาปรัชญาไทยที่เหมาะสมและเป็นองค์รวมให้ทุกคนได้มีโอกาสรู้องค์รวมแห่งอารยธรรมของไทยเราที่เป็นปรัชญาแบบไทยสยามมาก่อนที่จะรับพระพุทธศาสนาซึ่งมีปรัชญาแบบอารยันเป็นฐาน

บทสรุป

ความเชื่อในเรื่อง “ขวัญ” ที่เป็นแนวคิดปรัชญาของไทยว่าด้วยเรื่องของขวัญที่เป็นของพลังอันเป็นต้นกำเนิดของชีวิต ไร้ตัวตนที่สะท้อนให้เห็นธรรมชาติที่มีจิตวิญญาณเป็นสิ่งที่จับต้องสัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง 5 ไม่ได้และเป็นสิ่งที่แยกกันได้กับร่างกายของมนุษย์ อันเป็นคำถามในประเด็นเชิงอภิปรัชญาในเรื่องของความเป็นมนุษย์ ซึ่ง “ขวัญ” เป็นความคิดที่เป็นแบบทวินิยมที่เชื่อว่าจิตเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่แยกต่างหากจากร่างกาย ที่ไม่ได้เป็นแบบความคิดสสารนิยมที่บอกวามมนุษย์เป็นแค่เพียงสสารที่มาประกอบเข้ากัน ไม่มีวิญญาณ ไม่มีอารมณ์ไม่มีความรู้สึก ไม่มีเจตจำนงเสรี เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นผลมาจากการทำงานของกลไกของร่างกายอย่างสัมพันธ์กันโดยมีโดยมีสิ่งเร้าที่ทำให้มนุษย์เกิดปฏิกิริยา ก็ได้แก่ความพยายามมุ่งในสิ่งที่ปรารถนา หรือเป็นแบบแบบธรรมชาตินิยมหรือสัจนิยม (Realism) ที่เชื่อว่าจิตไม่เป็นอิสระจากร่างกาย จิตต้องอาศัยร่างกายเป็นพื้นฐาน เพราะจิตเป็นคุณสมบัติที่เกิดจากการวิวัฒนาการมาจากร่างกายที่ซับซ้อน แต่เมื่อเป็นจิตก็มีความแตกต่างจากร่างกาย แต่ก็ไม่ได้เป็นอิสระจากร่างกายและมีอำนาจเหนือร่างกาย จิตจึงอยู่อย่างปราศจากร่างกายไม่ได้เมื่อร่างกายดับหรือสูญสิ้นไป จิตก็ดับหรือสูญสิ้นไปด้วย (ปานทิพย์ สุภนกร, 2555)

จากที่กล่าวมาจะพบว่าไทยเราก็มีปรัชญาเป็นของตนเองเพียงแต่ขาดการเขียนเรียบเรียงให้เป็นระบบให้เห็นอย่างชัดเจนว่าเป็นปรัชญาของไทยโดยที่ไม่ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นปรัชญาแบบอารยันที่เข้ามาผสมผสานกับการใช้ชีวิตของคนไทยที่เดิมนับถือศาสนาผีจนแทบจะไม่สามารถแยกออกจากกันและบางครั้งทำให้นักวิชาการหลายท่านคิดว่าปรัชญาไทยก็กับปรัชญาพุทธก็คือสิ่ง ๆ เดียวกันซึ่งทำให้เกิดความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนกันเป็นวงกว้างและสอนปรัชญาพุทธแทนปรัชญาไทยโดยเห็นว่าปรัชญาไทยไม่มี มีแต่การทำพิธีกรรมจนกลายเป็นเพียงประเพณีที่ทำสืบต่อกันมาเพียงเท่านั้น

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

งานวิจัยฉบับนี้เป็นการตีความเรื่องของ “ขวัญ” ว่าคงลักษณะของความคล้ายกับความเป็นวิญญาณ ที่ไม่มีตัวตน ไม่มีอิทธิฤทธิ์ แต่มีพลังชีวิตในตนเอง มีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย อันเป็นประเด็นที่มีความเกี่ยวเนื่องกับหลักของอภิปรัชญาที่กล่าวถึงปัญหาพื้นฐานของมนุษย์ที่ศึกษาในเรื่องของสิ่งที่อยู่เบื้องหลังมนุษย์ในเป็นประเด็นคำถามที่ว่า อะไรที่ทำให้ตัวเราเป็นตัวเรา ? เป็นต้น ซึ่งผู้วิจัยได้เสนอไว้ว่าขวัญว่าเป็นสิ่งที่อยู่เบื้องหลังของความเป็นมนุษย์ตามแนวคิดของคนไทย

จากการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับเรื่อง “ขวัญ” ในแง่หลายแง่มุมอาจจะมึหรือทรรศนะต่าง ๆ ได้อีกมากมายและเพื่อเป็นหาสิ่งที่เรียกว่า “ปรัชญาไทย” ที่มีความเป็นเอกลักษณ์ของเราที่ไม่เหมือนหรือลอกเลียนปรัชญาของประเทศหรืออารยธรรมอื่นโดยใช้ปรัชญาของตะวันตกหรือโครงสร้างทางความคิดของคนอารยันมาเป็นโครงสร้างในการเทียบเคียงเพื่อแสดงให้เห็นว่าสิ่งที่บอกว่าเป็นปรัชญาของไทยมีอยู่และให้เห็นอย่างเป็นระบบที่เด่นชัดผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

ตีความคำว่า “ขวัญ” โดยใช้กรอบทฤษฎีแนวคิดของสำนักคิดอื่นที่มีใช้พุทธปรัชญา

ทั้งนี้ที่ผู้วิจัยได้เสนอแนะตามกล่าวมาเป็นเพียงการแนะนำให้ผู้ที่มีความสนใจในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยเรื่องเกี่ยวกับปรัชญาไทยว่าสามารถจะเลือกศึกษาในประเด็นตามผู้วิจัยได้เสนอแนะหรืออาจจะเลือกศึกษาในประเด็นอื่น ๆ หรืออาจเสนอหัวข้อหรือประเด็นที่ต่อเนื่องจากเรื่องนี้เพิ่มเติมได้อีก เพื่อให้งานวิจัยในปรัชญาไทยมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น หรือทำให้ปรัชญาของไทยเกิดเป็นประเด็นที่การถกเถียงที่มากขึ้นเพื่อให้นักวิชาการของไทยหันมาสนใจในปรัชญาไทยมากขึ้น แบบที่เรียกว่าครบวงจรของแนวคิดในทางปรัชญาและเป็นการทำให้ปรัชญาไทยมีความเป็นเอกลักษณ์ของเราเองที่ไม่เหมือนหรือลอกเลียนแบบปรัชญาของประเทศหรืออารยธรรมอื่นสมดังปณิธานของวิทย์ วิศท เวทย์ และกীরติ บุญเจืออาจารย์ที่เป็นผู้ก่อร่างสร้างการเรียนการสอนปรัชญาในประเทศไทยที่ต้องการจะสร้างนักปรัชญาไทย เพราะเห็นว่าเราก็มีอะไรบางอย่างที่เป็นพื้นฐานความคิดทางปรัชญาของภูมิประเทศของเรา วัฒนธรรมของเรา สังคมไทยของเราที่สามารถจะสร้างองค์ความรู้ที่เป็นของเราเอง

เอกสารอ้างอิง

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. (2563). *ขวัญคืออะไร ใครรู้บ้าง*. สืบค้นเมื่อ 25 กรกฎาคม 2566, จาก

http://www.culture.go.th/culture_th/ewt_news.php?nid=5069&filename=i

กนิษฐ (มิตินันท์วงศ์) ศิริจันทร์. (2567). *อภิปรัชญาร่วมสมัย (Contemporary Metaphysics): ปัญหา*

ชวนคิด. โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

กীরติ บุญเจือ. (2560). *อรรถปริวรรตปรัชญาไทย*. มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

- กีรติ บุญเจือ. (2563). *เอกสารประกอบการเรียน: รายงานปรัชญาไทย (ครั้งที่ 1) ฐานปรัชญาไทยจาก เบคอน (หมายเลข 2563-01)*. มปป.
- กีรติ บุญเจือ. (2564). *ปรัชญาไทย ภาคตำรา*. หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต.
- จิรวัดณ์ นิตินมัตต์ธาดา. (2559). *ศึกษาเรื่องความกลัวที่ปรากฏในพุทธปรัชญาเถรวาท (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท)*. มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, นครปฐม.
- จินดา จันทร์แก้ว. (2557). *เหลือบมองปรัชญาไทย [A Glimpse of Thai Philosophy]* (ปริษา คะเนตนอก, ผู้แปล). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ญาณวชิระ. (2549). *ทฤษฎีเบื้องต้นแห่งปรัชญาไทย*. วชิราสำนักพิมพ์.
- ปานทิพย์ สุภนกร. (2555). *จริยศาสตร์ Ethics PHI 3306 (PY 336)*. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- พรเทพ บุญจันทร์เพ็ชร. (2558). *ประวัตินาฏศิลป์ไทย: ภาคกลาง*. โอเดียนสโตร์.
- รณี เลิศเลื่อมใส. (2544). *จักรวาลทัศน์ พ้า - ขวัญ - เมือง คัมภีร์โบราณไทอาหม*. โครงการวิถีทรรศน์.
- รุจิราถ อรรถสิขฐ, อเนก ศิริโรราชัย, และ สมศิริ ยิ้มเมือง. (2548). *ขวัญ ขวัญชีวิตของคนไทย*. โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.).
- วิธาร สุขีวคปต์, และ สนธิ บางยี่ขัน. (2542). *ปรัชญาไทย*. มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- วิทย์ วิศทเวทย์. (2564). *ปรัชญาทั่วไป*. โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วุฒิชัย สว่างแสง และ พุทธรักษ์ ปรานนอก. (2564). *ขวัญในความเชื่อเรื่องแกน*. *วารสารนานาชาติ มหาวิทยาลัยขอนแก่น สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 11(2), 1-24.
- วันดี ศรีสวัสดิ์. (2558). *สารานุกรมนักปรัชญาไทย พญาลิไท*. โรงพิมพ์เจริญผล.
- เสถียรโกเศศ. (2561). *ขวัญและประเพณีการทำขวัญ*. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต). (2561). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*. มูลนิธิ ป.อ. ปยุตโต.
- ส่วนปฏิบัติการฯ ศูนย์ปฏิบัติการข้อมูลสารสนเทศ กรมการทหารช่าง ค่ายภาณุรังสี. (ม.ป.ป.). *ประวัติ และความเป็นมาของธงชัยเฉลิมพล*. สืบค้นเมื่อ 10 สิงหาคม 2567, จาก <https://www.engrdept.com/tahanchangling/Kitkam pravattongchai1.htm>

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2551). *ขวัญ*. สืบค้นเมื่อ 25 กรกฎาคม 2566, จาก

<http://legacy.orst.go.th/?knowledgesd=ขวัญ-๒๔-ตุลาคม-๒๕๕๑>

ศริญญา อรุณขจรศักดิ์. (2554). *ปรัชญาในไทยไทง ไม่เหมือนประเทศอื่น*. สืบค้นเมื่อ 2 สิงหาคม 2567,

จาก <https://www.youtube.com/watch?v=Tcng50V7g2E>

ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ. (2559). *'บวชนาค เข้าพรรษา' ประเพณีวันพระใหญ่เก่าแก่ที่สุดของไทย*.

สืบค้นเมื่อ 4 สิงหาคม 2567, จาก https://www.matichonweekly.com/column/article_19777